

5. Турекулов Т., Турекулова Н. К вопросу о воссоздании архитектурного облика мавзолея близ Уральска //Кумбез. – А., 2003. – С. 51-53.
6. Глаудинов Б.А. История архитектуры Казахстана: Монография. – Алматы, 1996. – 295 с.
7. Аджигалиев С.И. Генезис традиционной погребально-культовой архитектуры Западного Казахстана //На основе исследования малых форм. – Алматы: Ғылым, 1994. – 260 с.

КРЕАТИВТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ФАКТОРЛАРЫ

Сажила Абдисадыковна НҰРЖАНОВА

педагогика ғылымдарының кандидаты

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

Креативтілік мәселесі – педагогика, психология теориясы мен практикасында этикалық тұрғыдан ең жауапты мәселе, себебі тап осы мәселеде қоғамның ғылыми, саяси, тіпті экономикалық мүдделері өзара ұштасып жатыр. Бұл проблеманың психологиялық парадигмалардағы түсінігі көптеген зерттеулерде орын алған.

Психологиялық-педагогикалық ғылымда дәлелденген шығармашылдыққа қабілеттілік қанмен дарып, тұқым қуалайтын, сонымен қатар адамның тіршілік ету барысында тұлғалық сапа ретінде қалыптасатыны ғылыми тұрғыда зерттеліп отырған проблеманы шешуде үлкен маңызға ие болмақ. Бұл адамдарды креативтілік деген ерекше белгі бойынша сұрыптау емес, тек оқу және тәрбие құралдары арқылы мүмкіндіктердің даму ықтималдығын дәлелдейді. Сондықтан көптеген зерттеу жұмыстары негізінен креативтіліктің қалыптасуына қолайлы жағдайлардың ықпалын зерттеуге шоғырландырылған.

Қазіргі кезеңде креативтіліктің қалыптасуы мен дамуына мүмкіндік беретін факторларды анықтап алудың маңызы зор. Оның бірі – шынайы креативті тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін ортаның болуы. Креативтілік проблемасын шешуде даулы мәселелердің бірі оны диагностикалау болып табылады. Көптеген зерттеушілердің креативтік жайында көзқарастары әрқилы. Бір жағынан, креативтілікті жеке бастың Мен – концепциясының негізі болған түбегейлі, тұрақты

ерекшеліктерінің сыртқа тебуі деп қабылданса, екінші жағынан, бұл ұғымды интеллектпен азды-көпті барабар ету талпынысы да байқалады. Жас ерекшеліктерінің даму динамикасындағы бір бірін алмастырып отыратын креативтіліктің екі түрі туралы түсінік әлі де зерттелу үстінде.

Қазіргі таңда қарама – қайшылығы көп проблема – шығармашылық қабілеттерді дамыту проблемасы. Бір жағынан, көптеген психологтар креативтілікті жаратушының тылсым басқарылымындағы әлдеқандай жұмбақ, толық зерттеп – білу мүмкін емес феномен ретінде қараса, екінші жағынан, психогенетиктер табиғи интеллектке қарағанда недәуір салмақтырақ келетін, креативтілікке көп әсерін тигізетін ортаның ықпалы туралы дәлелдерді көлденең тартады, яғни креативтілікке адамның жүрген ортасы көп әсер етеді деген пікірге саяды. Бұл интеллекттің гендік қатынасқа қатыстылығын көрсетіп, ал креативтілікті тәрбие нәтижесі, тәрбие жемісі дегенге саяды.

Креативтілік құбылысын зерттеуге апаратын жолдардың сан алуандығына қарамастан, зерттеушілердің көпшілігі креативтілікті жаңалық ашу, жаңа нәрсе жасау қабілеті деген пікірмен келіседі. Алайда, түпнұсқалық анықтаманы операциялданудағы айырмашылықтар зерттеу объектісі ретінде түрлі психологиялық құбылыстардың алынатындығына көз жеткізеді. Оларды белгілеу ретінде «креативтілік», «дарындылық», «шығармашылдық», «шығармашылық», «шығармашыл ойлау» деген ұғымдар пайдаланылады. «Креативтілік» және «шығармашылық» деген ұғымдарды бір бірінен ажырату қажет: егер креативтілікті жалпы қабілеттер қатарына жатқызсақ, шығармашылық іс-әрекет ретінде қарастырылуы мүмкін, өйткені шығармашылық процесс іс-әрекеттің барлық құрылымдық белгілерін бойына сіңірген: оны жетекші уәж анықтайды, оның құрылымынан жеке әрекеттер мен операциялар деңгейлерін айырып көрсетуге болады [1].

Сондықтан, креативтілік жаңалық ашу, жаңа зат шығару қабілеті ретінде зерттелінетін болса, зерттеулер оның іс-әрекет, оның ішінде шығармашылық іс-әрекет барысында өрістейтін құбылыс деген пайымға да сүйенуі керек.

Бұл қарама-қайшылық күннен күнге ұлғайып келе жатқан креативтілік проблемасына деген қызығушылыққа да таңылмақ. Егер қазіргі заманғы педагогикалық еңбектерді талдайтын болсақ, сол

еңбектерде ең көп қолданылатын ұғым «шығармашылық» ұғымы. Бұның бәрі осы проблеманың беделіне ғылыми тұрғыдан нұқсан келтіруде. Эвристикалық теориялық концепциялардың болмауы және сенімді әдістемелік жақтардың жоқтығы жеке экспериментальді зерттеулердің құнын түсіріп, қазіргі кезде кейбір зерттеушілер осы бағыттағы зерттеу жұмыстарына күмән көзбен қарайды.

Түрлі көзқарастардың қарама-қайшылығына қарамастан, креативтілік теориясы мен практикасында креативтілік проблемасымен айналысып жүрген психологтардың көпшілігінің пікірлерін тоғыстыратын тиісті фактілер жеткілікті. Мұндай фактілер түрлі теориялық парадигмалар негізінде құрылған зерттеулерде көптеп кездеседі:

1. Интеллект креативтілікпен принципті түрде тығыз байланысты. Және интеллект нормадан шамалы ғана ауытқыған (IQ 120-дан төмен) жағдайда жоғары шығармашылық жетістіктер мүмкін болмай қалады. Мысалы, интеллектің креативтіліктен тәуелсіз екендігін дәріптейтін Д. Гилфорд сияқты авторлар да, шығармашылықты креативтіліктің көп формасының бірі деп санаға да, шын мәнісінде оны интеллект аясында қалдыруға бейім тұрады (конвергентті ойлауға қарсы дивергенттік ойлау) [2].

2. Алайда, интеллект неғұрлым жоғары болған жағдайда қандай да болмасын елеулі деген байланыстың өзі жоғалып кеткенімен, креативтіліктің дамуындағы интеллект рөлі шектелсе де, сөзсіз мойындалатындығы көптеген зерттеулерде айқын көрсетілген. Бұл тұрғыда креативтілікті дамыған және тиісті жағдайда мотивациямен байланысқан интеллекттің бір қыры деп, ең батыл тұжырымды Г. Айзенк жасайды.

3. Кішкентай балалардың бойында креативтілік белгілері жаппай сипат алған және психология мамандарының көпшілігі баланың танымдық сапаларын қиял, шығармашыл елес, стандарттан тыс ойлау сияқты көріністерді мектепке дейінгі жас мөлшерінің белгілері қатарына жатқызады. Тіпті, дамытуды қажет ететін интеллектуалды қабілеттерге қарағанда креативтілік бала туған бетте пайда болатын туа біткен қасиет ретінде де жария болып жүр. Шығармашылық қабілеттердің пайда болу табиғатына деген осындай көзқарасты көптеген зерттеушілердің еңбектерінен байқауға болады.

4. Бала бойындағы креативтіліктің бала есейген сайын кеми түсуін жүрген ортасы тұйықтап, шығармашыл қабілеттердің толық

ашылуына бөгет болатындығы көптеген зерттеулерден байқалып, жеткілікті түрде дәлелденген нәтиже болып отыр. Осы пікірмен әрқилы білім мен тәрбие стратегиясы бар түрлі елдердің зерттеушілерінің келісетіндігі өте маңызды. Педагогтар креативтіліктің күрт төмендеуіне білім беру жүйесінің тым реттілігі мен мектептегі бала тәрбиесінде кең қолданылатын авторитарлық стиль себеп деп санайды.

5. Көптеген зерттеушілердің деректері бойынша креативтіліктің төмендеуі көптеген жағдайда тек уақытша сипат алатындығы маңызды. Кейбір зерттеушілер «латентті» деп атайтын белгілі бір кезеңнен кейін кейбір оқушылардың бойында креативтіліктің айқын көтерілуі байқалады. Осыған байланысты зерттеушілер (Д.Б. Богоявленская, В.Н. Дружинин және т.б.) шығармашылық қабілеттердің бірі төменгі жас мөлшеріне келетін, екіншісі құлдырау кезеңінен кейін пайда болатын екі кезеңді алға тартып, даму желісінің біркелкі еместігін көрсетеді.

Зерттеушілер жас мөлшерінің диапазондық аясына қатысты бірыңғай пікірге келмегендігін атап өткен жөн. Оның ішінде, вербалды және бейнелі креативтіліктердің төмендеуі әрқилы уақыттарда болып жатады. Көбінесе креативтіліктің төмендеу кезеңі мектеп жасының төменгі сатыларына келеді. Креативтіліктің төмендеуінен кейін пайда болатын көтерілу үрдісіне жаппай сипат тән емес. Студенттердің шығармашылық мүмкіншіліктерін дамытуға бағытталған арнайы оқу мен тәрбиелеу шаралары осы динамика сипатына елеулі коррективалар енгізуі мүмкін [3].

Жалпы, барлық айтылғандарды тұжырымдай келе, бір жағынан, дамудың бастапқы кезеңінде жаппай креативтілік құбылысы белең алатын болса, екінші жағынан, шығармашылық қабілеттердің кейінгі жас мөлшері кезеңдерінде төмендеуі байқалады. Шығармашылық қабілеттердің дамуына оң немесе теріс ықпалын тигізетін сыртқы орта факторлары бар. Осы уақытқа дейін зерттеушілер шешуші рөлді тұлға қалыптасатын, және, бірінші кезекте, отбасылық қарым-қатынас ықпалының арнайы микроортасына беріп келген болатын.

Креативтілікті дамыту үшін демократиялық қатынаста қарым-қатынас жасайтын және шығармашыл тұлғаға еліктеуіне болатын қатаң тәртіпке келтірілмеген орта қажет.

Қазіргі теориялар аясында креативтілікті дамыту жұмыстары мына жоспар бойынша іске асырылады: жалпы дарындылық негізінде

микроорта мен еліктеу ықпалдары арқылы (нонконформизм, тәуелсіздік, уәж) уәж және тұлғалық қасиеттер жүйесі қалыптастырылады және жалпы дарындылық қасиеті актуалді креативтілікке айналады (дарындылық пен белгілі тұлғалық құрылым синтезі). Осы даму түрін айқындайтын негізгі фактор бала мен ересек арасындағы қарым-қатынас мазмұны мен ересек адамның балаға деген ұстанымдық позициясы болып табылады [4].

Әлеуметтендіру барысында шығармашыл тұлға мен әлеуметтік ортада ерекше қарым-қатынас орнайды. Біріншіден, бағдарламалардың бірізділендіру салдарынан және қатаң тәртіптің басымдығынан креативтер «қанағаттарлық бағаға» бағытталған ортаның қысымына түседі. Өмірге деген креативті көзқарас адамнан белгілі бір батылдық пен қуатты талап етеді. Зерттеу жұмыстарын креативтікке арнаған В.Н. Козленко назарын батылдықтың қандай да болмасын нұсқасына аударады: олардың қатарынан қыңырлық, өз-өзіне сенімділік, тәуелсізділік, мінезділік, өзімшіл Эго қуаты және т.б. бой көтереді. Оқытушылар болса, креативтерді өзін өзі көрсетуге құмар ұстамсыз, қыңыр және т.б. деп бағалайды. Креативтердің репродуктивті жұмыстарға қарсылық білдіруі, олардың қандай да болмасын істің бірсарындылығына деген асқан сезімталдығы жалқаулық, қыңырлық деп бағаланады.

Сондықтан, Дж. Гилфорд келтірген деректер бойынша, бұндай тұлғалар өзінің қабілеттерін жасырып бүркемелеуді үйренеді немесе торығуға түсіп кетеді. Алайда, олар бәрібір интеллекттің бастапқы даму деңгейлерінен жылдам өтеді және адамгершілік санасының даму деңгейлерінің ең жоғары сатысына көтеріледі.

Шығармашылық қабілеттерін дамыту проблемаларының күрделілігі шығармашылық қабілеттердің пайда болу табиғаты мен оның көрініс беруі сияқты түрлі сипаттағы факторларға байланысты. Негізі, бұл факторларды үш үлкен топқа бөліп тастауға болады. Бірінші топ, шығармашыл тұлғаның қалыптасуын анықтайтын табиғи талаптар мен жеке бас ерекшеліктерін қамтиды. Екінші топқа шығармашылық қабілеттердің білінуі мен дамуына әсер ететін әлеуметтік ортаның барлық формалары кіреді. Үшінші топ – қызметтің құрылымы мен оның сипатына кретивтілік дамудың тәуелділігі.

Шығармашылық қабілеттер мен шығармашылық әлеуеттер әрбір баланың бойында әуел бастан болады және бар. Шығармашылық – кәдуілгі табиғи функция және ол қандай да болмасын нақты іс-

әрекетке деген арнайы бейімділіктің болуына қарай іске асырылады. Креативтіліктің дамуын ең аз дегенде екі фазаға бөлуге болады:

1. Адамның тіршілік қарекетінің белгілі бір саласына қатысты емес шығармашылық қабілет ретінде «бірінші кезектік» креативтіліктің дамуы. Бірқатар авторлардың деректемесі бойынша бұл кезеңнің сенситивті мерзімі 3-5 жылда пайда болады. Осы кезде креативті үлгі ретінде ересекке еліктеу, креативтілікті қалыптастырудың негізгі тетігі болып табылады. Сонымен қатар, біраз уақытқа дейін креативтіліктің латентті жағдайға ауысуы мүмкін.

2. Жасөспірім және жастық шақ (13 жастан 20 жасқа дейін). Осы кезеңде «жалпы» креативтілік негізінде «мамандандырылған» креативтілік: адамның іс-әрекетінің белгілі бір саласымен байланысты шығармашылыққа деген қабілеттілігімен қоса оның «қарсы беті», қосымшасы және баламасы қалыптасады. Тап осы кезеңде кәсіби үлгі, оқытушылардың және құрдастардың қолдауы ерекше маңызды рөл атқарады. Бірақ ең бастысы, жеке тұлға өзі үшін еліктеуге лайық «мінсіз үлгі» бейнесін айқындап алады. Екінші фаза өзінің еліктеу өнімінен бас тартумен және бұрынғы идеал болып келген үлгіге деген теріс көзқарас қалыптасуымен аяқталады. Жеке адам не еліктеу фазасында мәңгі қалып қояды, немесе ерекше шығармашылық қарекетке көшеді [4].

Қазіргі кезеңде студенттердің креативті ойлауын қалыптастыру және олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту проблемалары зерттеу үшін күрделі, бірақ қазіргі кезде оған келетін барлық мүмкіндіктерді қарастыру өзекті болып табылады.

Ғылымда креативті ойлауды қалыптастыру мүмкін емес деген көзқарас бар. Біз онымен келіспейміз. Зерттеу жұмысымызда қарастырылған ғалымдар еңбектеріне талдау жасау мынадай тұжырым жасауға мүмкіндік берді [5].

Креативті ойлау ерекше феномен болып табылмайды. Әрбір адамда ол белгілі бір дәрежеде дамып, қалыптаса алады. Тек оның жүзеге асуы ортаға, белгілі бір шарттарға байланысты болады.

Креативті ойлау қабілеттілігін дамытуға бағытталған оқу әрекетін ұйымдастыру барысында ескеретін маңызды кездің бірі – оқыту-дамытушы орта болып табылады. Оның талаптары ретінде білім беру үдерісінің барлық субъектілеріне тиімді тұлғалық өзін-өзі дамыту мүмкіндігін қамтамасыз ету қажет. Мұнда мүмкіндік білім беру ортасы мен субъект қасиетінің ерекше бірлігі ретінде түсіндіріледі. Әрбір

адамға шығармашылық қабілет табиғатынан берілуіне қарамастан, оны саналы деңгейде жүзеге асыру қажет. Тек қана мақсатты түрде білім алу тума *креативті* қабілет дамуының жоғарғы деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қолданған әдебиеттер тізімі:

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб: Питер, 2000.
2. Дж.Гилфорд. Три стороны интеллекта //Психология мышления: Под ред. А.М.Матюшкина. – М., 1965.
3. Torrance E.P. Teaching Creative and Gifted Learners. In: M.C. Wittrock (Ed.). Handbook of Research on Teaching, (3rd ed.) /E.P. Torrance. – N.-Y.: Macmillan Press, 1986.
4. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М., 1981.
5. Вишнякова Н.Ф. Креативная психопедагогика. – Минск, 1995.

РАЗВИТИЕ МАРКЕТИНГА УСЛУГ

Гульнара Жагыпаровна НУРМАХАНОВА

доктор экономических наук, доцент

Мария Леонидовна ВАСИЛЬЕВА

магистрант

Международный университет бизнеса

В настоящее время сфера услуг становится все более значимой в экономике Казахстана, так как она создает многочисленные рабочие места и вносит существенный вклад во внутренний национальный продукт.

Активное развитие сферы услуг стало важной характеристикой минувшего века. Сегодня третичный сектор экономики вносит весомый вклад в увеличение благосостояния многих стран, прежде всего стран «золотого миллиарда».

В среднем около 70% ВВП развитых стран производится в секторе услуг, причем темпы роста этого сектора (16% в год) намного выше темпов роста сферы торговли (лишь 7% в год).